

TA'LIM JARAYONIDA METAKOGNITIV STRATEGIYALARNI QO'LLASH

Gulnozaxon Hojiboyeva

*Namangan viloyati, Namangan shahridagi RRR akademiyasi,
ielts instructor*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta'lim jarayonida metakognitiv strategiyalarning o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Metakognitiv strategiyalar o'quvchilarning o'z fikrlash jarayonini nazorat qilish, rejalashtirish va baholash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda o'quvchilarning mustaqil o'rganish samaradorligini oshirish, reflektiv fikrlashni rivojlantirish hamda muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy tajribalar asosida metakognitiv yondashuvlarning ta'lim sifatiga ijobiy ta'siri ilmiy asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *metakognitiv strategiyalar, ta'lim jarayoni, refleksiya, mustaqil o'rganish, fikrlash nazorati, o'quvchi faolligi, ta'lim sifati.*

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqatgina bilim olishlari emas, balki o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish va nazorat qila olish qobiliyatlarini shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, metakognitiv strategiyalar ta'lim samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi. Metakognitsiya — bu shaxsning o'z bilish jarayonlari haqida xabardorligi va ularni boshqarish qobiliyati bo'lib, o'quvchilarga o'rganish faoliyatini rejalashtirish, kuzatib borish va natijalarni baholash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini isloh qilish bo'yicha qabul qilingan hujjatlar ham metakognitiv yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Xususan, Prezidentning **“O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”**gi PF-4947-son Farmoni (2017-yil 7-fevral) va **“O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”** PF-5847-son Farmoni (2019-yil 8-oktabr)da talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Metakognitiv strategiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali o'quvchilar bilimlarni faqat o'zlashtirib qolmay, balki ularni qayta ishlash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llash

imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, bunday yondashuv talabalarning reflektiv fikrlashini kuchaytiradi, ularni mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashuvga undaydi.

Metakognitiv strategiyalar — bu shaxsning o‘z fikrlash jarayonini ongli ravishda nazorat qilish, rejalashtirish va baholash qobiliyatidir. Boshqacha aytganda, talaba yoki o‘quvchi nafaqat bilim oladi, balki bilimni qanday o‘rganayotganini ham tushunadi va uni boshqarishga harakat qiladi. Metakognitsiya ikki asosiy komponentdan tashkil topadi: birinchisi, **metakognitiv bilim**, ya’ni shaxsning o‘z bilim darajasi va o‘rganish usullari haqida xabardorligi; ikkinchisi esa **metakognitiv nazorat**, ya’ni o‘quv faoliyatini rejalashtirish, kuzatib borish va natijalarni baholash jarayoni hisoblanadi (Flavell, 1979).

Tadqiqotlarda metakognitiv strategiyalar uch asosiy turga ajratiladi: **rejalashtirish** (o‘quv jarayonidan oldin maqsad qo‘yish va to‘g‘ri yondashuv tanlash), **monitoring** (o‘qish yoki topshiriq bajarish jarayonida tushunish darajasini kuzatish), va **baholash** (natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish) (Schraw & Dennison, 1994). Masalan, talaba matni o‘qishni boshlashdan oldin qanday strategiya bilan o‘qishini belgilasa — bu rejalashtirish; o‘qish davomida tushunmagan joylarini belgilab chiqsa — bu monitoring; dars oxirida esa asosiy g‘oyalarni yozib, o‘zini baholasa — bu evaluatsiya hisoblanadi.

Metakognitiv strategiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash orqali o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari rivojlanadi, reflektiv fikrlash shakllanadi va muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish imkoniyati kuchayadi (Halpern, 2014).

Metakognitiv strategiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etishning samaradorligi o‘quvchilarni faqat bilim oluvchi sifatida emas, balki o‘z bilim jarayonini boshqaruvchi faol subyekt sifatida shakllantirishga qaratilganligida ko‘rinadi. Ularni amaliyotda tatbiq etish uchun bir qator mashq va usullar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, refleksiyasini va o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatini kuchaytiradi.

1. “O‘ylash jarayonini baland ovozda ifodalash” (Think-aloud)

Bu usul o‘quvchining tafakkur jarayonini tashqi nutq orqali ochib berishga xizmat qiladi. O‘quvchi masalani yechishda yoki matni tahlil qilishda har bir qadamni og‘zaki bayon qiladi. Natijada u o‘zining fikrlash strategiyalarini anglab boradi, xatolarini aniqlaydi va kelgusida samarali yondashuvlarni shakllantiradi. Ushbu metod nafaqat o‘quvchi tafakkurining shaffofligini ta’minlaydi, balki o‘qituvchi uchun ham o‘quvchining bilim jarayonini kuzatish va baholash imkonini beradi.

2. “Bilim kundaligi” (Learning journal)

Reflektiv yozuvlar o‘quvchilarni o‘z faoliyati haqida muntazam o‘ylash va uni yozma tarzda ifodalashga undaydi. Har bir darsdan so‘ng o‘quvchilar:

- nimalarni o‘rganganini,
- qaysi mavzular tushunarsiz qolganini,

- keyingi safar qanday yondashish zarurligini yozib boradilar. Bu strategiya o‘quvchilarda refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi, bilimlarni ongli ravishda tartibga solishga yordam beradi hamda mustaqil ta‘lim olish motivatsiyasini kuchaytiradi.

3. SWOT tahlili

Ta‘lim jarayonida SWOT tahlilidan foydalanish o‘quvchining o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. U o‘zining kuchli tomonlarini (Strengths), zaif tomonlarini (Weaknesses), mavjud imkoniyatlarni (Opportunities) va ehtimoliy to‘siqlarni (Threats) aniqlaydi. Masalan, ingliz tilini o‘rganishda o‘quvchi o‘zining kuchli tomoni sifatida yaxshi talaffuzni, zaif tomoni sifatida esa lug‘at boyligining yetishmasligini qayd etishi mumkin. Bu yondashuv o‘quvchini o‘z ta‘limiy faoliyatini strategik rejalashtirishga o‘rgatadi.

An‘anaviy ta‘limda o‘qituvchi bilimning asosiy manbai hisoblanadi va o‘quvchilar asosan tayyor bilimlarni qabul qiladilar. Metakognitiv yondashuvlarda esa vaziyat mutlaqo boshqacha: o‘quvchi o‘zining bilim faoliyatining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu orqali u nafaqat yangi bilimlarni o‘zlashtiradi, balki bilim olish jarayonini qanday samarali tashkil etishni ham o‘rganadi.

Qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki:

Xorijiy tajribada metakognitiv strategiyalar muntazam ravishda ta‘lim dasturlariga integratsiya qilinmoqda, masalan, o‘quvchilar uchun reflektiv yozuvlar va “self-assessment” topshiriqlari majburiy element sifatida kiritilgan.

Mahalliy tajribada esa bu strategiyalar hali yangi yo‘nalish sifatida shakllanmoqda, biroq Prezident qarorlarida ta‘limda tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha vazifalar belgilab qo‘yilgani bu borada keng imkoniyatlar mavjudligini ko‘rsatmoqda (PQ-4884, 2020; PQ-3775, 2018).

Metakognitiv strategiyalarni tatbiq etish ta‘lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. O‘quvchilar bilimlarni chuqur o‘zlashtirish bilan birga, mustaqil va refleksiv fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Bu esa ularning shaxsiy ta‘limiy faoliyatini ongli boshqarish, muammolarni hal etishda ijodiy yondashish va zamonaviy ta‘lim tizimida raqobatbardosh shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Flavell, J. H. (1979). *Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry*. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
2. Brown, A. L. (1987). *Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms*. In *Metacognition, Motivation, and Understanding*. Hillsdale,

NJ:

Erlbaum.

3. Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). *Assessing metacognitive awareness*. *Contemporary Educational Psychology*, 19(4), 460–475.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-4884-son qarori. 2020-yil 6-noyabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3775-son qarori. 2018-yil 5-iyun.